

«YUSUP-ZILIYXA» DÁSTANÍ TILINDE FRAZEOLOGIZMLER

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti studenti

Kadirniyazova Biybijamal

Annotaciya: *«Yusup-Ziliyxa» dástanı tilinde frazeologizmlerdiń qollanılıw ózgeshelikleri úyrenilgen.*

Tayanış sózler: *sóz dizbekleri, frazeologiyalıq sóz dizbekleri, idiomalar, feyil mánili frazeologizmler, atlıq mánili frazeologizmler, kelbetlik mánili frazeologizmler, ráwish mánili frazeologizmler, leksika-semantika.*

Tilimizde óziniń rawajlanıw tariyxı boyınsha bir qansha waqıtlar dawamında bir-biri menen birigip qalıplesken bir neshe sózlerden quralǵan sóz dizbekleri bar. Bular házirgi til iliminde frazeologiyalıq sóz dizbekleri sonday-aq idiomalar dep te atalıp júr. Qaraqalpaq tili frazeologizmlerge oǵada bay. Ásirese, kórkem shıǵarmalarda personajlardıń xarakterin ashıp beriwde, olardıń is-háreketin, ruwxıy halatın, psixologiyalıq jaǵdayların, ótkirlestirip kórsetiwde ayqın qollanıladı.

Frazeologizmler tilimizde birden payda bolmaǵan. Olar xalqımızdıń tariyxıy rawajlanıw barısında sózlik quramdı bayıtıp bardı.

Frazeologizmlerden máni ótkirliǵı, obrazlılıqtı hárqıylı stilistikalıq boyawlardı tabamız. Olar kórkem shıǵarmalarda obrazlı til qurallarınıń xizmetin atqaradı. Sonıń ushın kórkem sóz sheberleri milliy tildıń ǵaziynesi dep bahalanatuǵın bul sóz dizbeklerinen keńirek paydalanıwdı maqset etedi.

Frazeologizmlerdiń til biliminde az izertleniwi olardıń sóz shaqaplarına qatnası máselesin, qurılısı boyınsha túrlerin arnawlı úyreniwdi, ilimiy kóz
SJIF:5.219

qarastan tereń tallaw jasawdı talap etedi. Qaraqalpaq tilindegi frazeologizmlerdiń eń baslı toparı prof. E.Berdimuratov[1] hám J.Eshbaevtiń miynetlerinde feyil mánili frazeologizmler, atlıq mánili frazeologizmler, kelbetlik mánili frazeologizmler, ráwish mánili frazeologizmler dep tórt sóz shaqabına qatnaslı qaraladı[2].

Qaraqalpaq tilinde frazeologiyalıq sóz dizbeklerin grammatikalıq quramı hám qurılısı máseleleri, jasalıw jolları usı kúnge shekem arnawlı túrde izertlew obiekti bolmay kiyatır. Tilimizdiń frazeologiyalıq quramında feyil mánili frazeologizmler, kelbetlik, atlıq hám ráwish mánili frazeologizmlerge qaraǵanda kópshilikti quraydı. Feyil mánili frazeologizmler basqa túrdegi frazeologizmlerden ózine tán leksika-semantikalıq hám grammatikalıq jaqtan ózgesheliklerge iye bolıp keledi. Sebebi feyiller basqa sóz shaqaplarına Salıstırǵanda júdá quramalı, bir neshe grammatikalıq kategoriyalarǵa, formalarǵa bay. Bunday ózgeshelik feyil mánili frazeologizmler quramında feyil komponentterge de tán bolıp esaplanadı[3]. Biz tallap atırǵan dástan tilinde tiykarınan feyil mánili frazeologizmler kóbirek ushırasadı.

Dástan tilinde bay naqıl-maqallar, obrazlı sózler, tildiń sózlik quramınıń qaymaǵı esaplanatuǵın kúshli tásirlikke iye turaqlı sóz dizbekleri sheberlik penen qollanılǵan. Izertlew barısında dástanda turaqlı sóz dizbekleri kóplep ushırasıwın bayqadıq. Mısalı:

Qádir máwlem **júregime ot tústi.** (90-bet)

Pálek **záhár saldı ishken asıma.** (90-bet)

Ashılǵanda gúl-gumshası solmasın,

Biy máhál shaǵında **qazan urmasın.** (90-bet)

Júregim kúyik júz mın ǵam,

Múshkil is sawda bolmasın. (95-bet)

Shada jatırman qansha kún,

Ishi bawırım boldı tútin. (102-bet)

Kózim jaslı, júrek daǵlı,

Ayaq tusaw, qolım baǵlı. (108-bet)

Sonda Ziliyxa ayttı: – Bul ıshqı neshshe jıldan beri **júregimdi qan eter**, sizler tek bir kórgenge taqat ete almay atırsızlar, - dep kewlindegi dártin ayıp, zar-zar jılap bir sóz ayttı. (127-bet)

Men kónermen, jılar onıń atası,

Kózinde jas, bawırında tas aǵası. (146-bet)

Túsım be, ońım ba, **ushtı qıyalım**,

Yusup atlı jigerimiz senbiseń ? (152-bet)

Sen bolmasań dúnyaǵa **kóz salmayın**. (155-bet)

Belimdi bayladım uzaq saparǵa. (155-bet)

Usı tústıń azabınan **zapıran boldı júzim**. (134-bet)

Mısallarda keltirilgen turaqlı sóz dizbekleri kórkem tekstte hár túrli formalıq ózgerislerge ushırıp kelgen. Kórkem teksttiń qásiyetine qaray qurılısınıń ózgeriwi, inversiyalanıp keliw jaǵdayların kóriwge boladı.

Tilimizdiń sózlik quramınıń qaymaǵı esaplanatuǵın emotsional-ekspressivlik tási kúshli turaqlı sóz dizbekleri dástanda qosıq qatarlarında kóbirek súwretlengen. Dástanda jumsalǵan turaqlı sóz dizbeklerdiń kelip shıǵıwı hám alınǵan derekleri kóz qarasınan izertlew úlken áhmiyetke iye. Bul

bagdarda úyreniw dástannıń ózine tán ózgesheliklerin anıqlawǵa járdem beredi.

Paydalangan ádebiyatlar:

1. Бердимуратов Е. Хэзирги қарақалпақ тили. Лексикология. - Нөкис: Билим, 1994.
2. Eshbaev J. Qaraqalpaq tiliniń qısqasha frazeologiyalıq sózligi. - Nókis, 1985.
3. Aynazarova G. Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli frazeologizimler. Nókis, 2005. –B.78.